

VIŠESLAV ARALICA

GOSPODARSTVO PRIMORSKIH BUNJEVACA

Višeslav Aralica
Branimira Gušića 28
HR 23000 Zadar

UDK:911.3::33(497.5)(091)
Stručni članak
Ur: 2000-04-10

U članku je prikazano gospodarstvo Bunjevaca senjske okolice, s naglaskom na proučavanju stočarstva kao osnovne i najtipičnije privrede primorskih Bunjevaca. Nastojalo se objasniti povezanost tipa gospodarstva s geografskim i klimatskim obilježjima tog kraja, uz kraći povijesni prikaz. Treba napomenuti da se u članku opisuje oblik stočarstva i gospodarstva u bliskoj prošlosti, odnosno do one razine prošlosti do koje se u i terenskom ispitivanju moglo doći, a ne današnji način gospodarenja na tom prostoru.

Uvod

Terensko istraživanje s temom stočarstva provodio sam u okolici Senja, s kazivačima u Podbilu, Ljubežinama i Žuklju. Razgovarao sam i s kazivačima u Senju, koji su podrijetlom iz Donje Ažić Lokve, Rakita i Zamalića. Svi su kazivači, dakle, Bunjevci, iz sela i zaselaka smještenih na primorskim obroncima Kapele i Velebita. Premda je naglasak bio na temi stočarstva, morao sam se dotaknuti i ostalih načina privređivanja, zbog uobličavanja cjelovite slike gospodarstva i mjesta koje stočarstvo u toj slici zauzima. A da bi slika bila cjelovita, treba gospodarstvo smjestiti u vrijeme i prostor. Stoga sam se također osvrnuo i na geografska i klimatska obilježja tog kraja, koja uvjetuju načine privređivanja, ako ne u potpunosti, a ono barem vrlo značajno. Što se smještanja u vrijeme tiče, cilj mi nije bio sagledavanje današnjeg stanja privređivanja, već nastojanje da prikupim podatke o oblicima privređivanja u prošlosti, onoliko duboko u prošlost koliko se može prodrijeti. Zbog starosti kazivača (skoro svi su

kazivači u devetom desetljeću života), podatci do kojih sam došao odnose se na prvu polovicu 20. st., uz mogućnost rekonstrukcije, jasno, uz svu opreznost, i za starija razdoblja.

Bunjevci u senjskoj okolici

Ukratko treba nešto reći i o povijesti Bunjevaca u ovom kraju.¹ Spomenimo da Bunjevci dolaze u okolicu Senja u dvije glavne struje: prva struja dolazi početkom 17. st. iz zapadnih Ravnih kotara u Lič, odakle se postupno šire obroncima Kapele do Senja, a druga struja stiže iz južnog velebitskog Podgorja, naseljavaju Sv. Juraj polovicom 17. st., i odatle se širi obroncima Velebita. Tim se Bunjevcima krajem 17. i početkom 18. st. pridružuju i nebunjevački rodovi iz Primorja i s otoka Krka. Danas nema primjetnih razlika u govoru, kulturi i načinu privređivanja između starih bunjevačkih i prvotno nebunjevačkih, kasnije doseljenih rodova. Štoviše, i jedni i drugi bez razlike sebe nazivaju Bunjevcima.

Geografska i klimatska obilježja kraja

Pri proučavanju stočarstva i privrede općenito, svakako je važno uočavanje geografskih osobitosti kraja o kojem se govori.

Riječ je ovdje o krškom, uglavnom vapnenačkom području, priobalnim i prisojnim obroncima planinskih grebena Kapele i Velebita. Krševitost dolazi više do izražaja u nižim predjelima, dok na višim nadmorskim visinama ima dosta šuma, uglavnom bjelogoričnih. Značajan je manjak obradivih površina: prema podacima s kraja 19. st. 88% tla činio je krš ili pustoš, a tek 12% privatno vlasništvo (oranice, vrtovi, livade, košanice).²

Što se klimatskih obilježja tiče, za nas je važno uočiti znatne razlike i promjene klime na malom prostoru. Tome je razlog strmina planine, odnosno nagli rast nadmorske visine. Tako su na višim nadmorskim visinama zime vrlo oštre, sa snježnim pokrovom od studenog (listopada) do travnja (svibnja), dok su ljeta blaga, s nižim temperaturama. Na nižim nadmorskim visinama zime su blaže (premda s puno vjetrovitih dana) i, što je posebno značajno, s vrlo malo snijega, dok su ljeta vruća i sušna.³

¹ Podatke o tome našao sam u brošuri: *Etnografska zbirka Bunjevci Gradskog muzeja Senj*, Senj, 1980.

² V. IVANČEVIĆ, 1999, 365.

³ D. PERICA - D. OREŠIĆ, 1999, 1-38.

Trgovina

Trgovina među Bunjevcima ovog kraja nije bila razvijena, premda je u njihovoj blizini bio Senj, svojedobno važno trgovačko središte. Bunjevačke gorštačke zadruge nastojale su živjeti u uvjetima autarkičnog gospodarstva, dakle za sebe proizvoditi sve što im je potrebno. Zbog uvjeta u kojima su živjeli, to im nije u potpunosti uspijevalo, te su zbog manjka potrebnih namirnica ili proizvoda bili prisiljeni trgovati. Ipak, ta je trgovina bila na izrazito niskoj razini.

Značajno je spomenuti da je za Bunjevce glavni trgovački centar bio Otočac, a ne Senj. Tamo su nabavljali žito, kupujući ga novcem, ili razmjenjujući ga za mliječne ili drvne proizvode.

Ribarstvo

Premda pri prvom pogledu na zemljopisnu kartu stječemo dojam da će ribarstvo biti znatno zastupljeno u privređivanju primorskih Bunjevaca, tome nije tako; ribarstvo je, može se reći, potpuno zanemariv oblik privređivanja. To nas ipak ne bi trebalo čuditi, jer možemo navesti čitav niz razloga za to: na to su vjerojatno utjecali nepovoljni klimatski uvjeti, tj. velik broj vjetrovitih, burnih dana, što ribarstvo čini vrlo rizičnim; za intenzivnije bavljenje ribarstvom trebaju postojati obalna naselja, ali da bi ona nastala, uvjet je obradiva zemlja, a uz samu obalu tek je vrlo malen broj takvih mjesta; možda je razlog tome i nesigurnost života uz samu obalu zbog moguće pljačke, kako sam čuo od jednog kazivača (Marko Babić Šušak iz Donje Ažić Lokve). Pribrojimo svim navedenim mogućim razlozima još i stočarsku tradiciju Bunjevaca, koja je svakako odigrala važnu ulogu.

Poljoprivreda

Poljoprivreda je pak osnovni oblik ljudskog privređivanja tijekom povijesti; svaka ljudska zajednica nastoji se baviti poljoprivredom.

Kako smo spomenuli, postojanje obradivih površina uvjet je nastanka naselja. Ali već izneseni podaci govore o malim površinama obradive zemlje: tek oko 6% od ukupne površine primorskog krša čine obradive površine, što prema podacima iz godine 1924. preračunato zadovoljava 18% godišnje potrebe prehrane jednog čovjeka, dakle prehrane za nešto više od dva mjeseca u godini.⁴ Od poljoprivrednih kultura najviše je zastupljen od žitarica ječam, zatim i

⁴ V. IVANČEVIĆ, 1999, 365.

pšenica, te zob za stočnu ishranu, zatim i povrtlarske kulture kao kupus, mahunarke i slično, i krumpir.

Krumpir je pogotovo važan jer dobro uspijeva na višim nadmorskim visinama i čini vjerojatno najvažniju poljoprivrednu kulturu u tim krajevima. Vjerojatno je u ove krajeve uveden posredstvom habsburških vojnih vlasti pri uređivanju Vojne krajine, dakle u drugoj polovici 18. st.

U kolnici Josipa Margete iz Žuklja osim brojnih predmeta vezanih uz poljoprivredu danas se nalazi i drveni plug izrađen od *bristovog* drveta. Prema riječima vlasnika koji ga je i sam upotrebljavao, izradio ga je neki majstor iz Ljubljana. Danas se više ne upotrebljava, a kada se koristio, vukli su ga volovi (Sl. 1).

Sl. 1. Drveni plug

Šumarstvo

Šumarstvo u ovim krajevima ima dugu tradiciju, od terezijanskih vremena, a svoj je procvat doživjelo u drugoj polovici 19. st. U naseljima na višim nadmorskim visinama (Rakita, Žukalj) to postaje i glavni oblik privređivanja.

Stočarstvo

Ukoliko bismo strogo određivali tipove stočarstva, onda možemo zaključiti da među Bunjercima ovog kraja postoje dva tipa: stajsko stočarstvo i stočarstvo sa sezonskim migracijama.

1. Stajsko stočarstvo

Stajsko stočarstvo nalazimo u selima na višim nadmorskim visinama: Podbilo, Zamalić, Žukalj, Rakita.

Ljeti se stoka odvođi na ispašu na pašnjake u okolini sela, koji su uglavnom zajednički, *općinski*, a rijetko privatni, i kojih ima doista u izobilju. *Blago* se izvodi ujutro, zatim se za najvećih žega oko podneva vraća u staje, a onda se, kad žega popusti, vraća opet na ispašu. Navečer se stoka vraća u staje. Taj proces je svakodnevan i uvijek isti.

Zimi se stoka izgoni na seoske pašnjake ujutro, a vraća u staje navečer. To vrijedi samo ako vremenski uvjeti to dopuštaju. A vremenski su uvjeti to rijetko dopuštali. Zbog dugotrajnoga snježnog pokrivača stoka se zimi uglavnom držala u stajama i prehranjivala sijenom i suhim lišćem. Stoga je nabavka sijena bio posao od najveće važnosti. Skupljanje sijena vršilo se na privatnim pašnjacima, ali i drugdje, gdje god se do sijena moglo doći.

Stoku čuva *čoban*. *Čobana* daje svaka zadruga, *zajednica*, dakle nema unajmljivanja pastira, premda je moglo biti slučajeva da se određena osoba iz *zajednice* specijalizira za čuvanje stoke. Ta osoba pri raspodjeli stočnih prehrambenih proizvoda ima prednost: njemu se prvom nudi pečenje, mlijeko ili sir.

Spomenimo i instituciju *redi*. Čuvanje stoke *po redim* vrši se tako da *čoban* jedne kuće skuplja stoku jednog zaselka i čuva je na okolnim pašnjacima. Sljedeći dan stoku čuva *čoban* iz druge kuće, i tako dalje redom, izmjenjuju se sve kuće čija se stoka čuva. Ili: dvije ili više kuća u nekom selu dogovore se o naizmjeničnom zajedničkom čuvanju stoke. *Čoban* iz jedne kuće čuva stoku jedan ili više dana, po dogovoru, a zatim tu istu stoku čuva pastir iz druge kuće isti broj dana itd.

Tu instituciju poznaju svi Bunjevci okolice Senja, čak i oni koji je ne prakticiraju (npr. u Žuklju), a poznaju je, prema mojim terenskim istraživanjima, potpuno jednaku i pod istim nazivom i Bunjevci u Promini. Važno je napomenuti da je u slučaju stajskog stočarstva relativno malen broj ovaca, 10 do najviše 30, a relativno velik broj krava, 3 ili 4, nekad i više. Jasno je i zašto: broj ovaca ovisi o tome koliko ih se može prehraniti preko zime, a zimska prehrana isključivo sijenom znatno ograničava broj ovaca (i stoke uopće). Za ilustraciju navodim podatak da za jednu kravu treba 30 *tovara* sijena. Zbog malog broja ovaca one služe za dobivanje vune, i, jasno, premda vrlo rijetko, i za prehranu, a u pravilu

ne i za dobivanje mliječnih proizvoda; za to su služile krave, pa to objašnjava velik broj krava. Ovce, naime, daju znatno manje mlijeka od krava, te ako ovaca ima malo, ne isplati se od njih uzimati mlijeko, premda je ovčje mlijeko cjenjenije od kravljeg. Uz to, janjci rastu brže, jači su i daju više vune i mesa ako ih se ljeti ne odbija od vimena.

Uz ovce i krave drže se još i konji i volovi (*za kirijanje* u šumarstvu) i svinje.

2. Stočarstvo sa sezonskim migracijama (alpsko stočarstvo)

Stanovnici sela na nižoj nadmorskoj visini (Ljubežine, D. Ažić Lokva, Lopci) sele zajedno s *blagom* na *stanove* na višim nadmorskim visinama. Sele čitave obitelji, dakle muškarci, žene, djeca, a tek poneki stariji ljudi ostaju u nižim selima. Premda datumi odlaska i povratka s ljetnih stanova nisu strogo određeni, to je obično bilo od Sv. Ante (8. lipnja) do Petrova (15. listopada). Seli svaka zadruga po volji, na svoje stanove, gdje se stoka čuva na pašnjacima u okolici na isti način kao i kod stajskog stočarstva. Svaka zadruga tu ima i svoje košance i obradive površine, gdje uzgajaju žitarice, krumpir itd.

Polovicom listopada, dolaskom zime, spuštaju se natrag u svoja sela, gdje se stoka čuva kao u slučaju stajskog stočarstva, s tom razlikom da na nižim visinama ima znatno manje snježnih dana te se *blago* može prehranjivati na pašnjacima u okolici sela, uz dopunsku prehranu sijenom i *lišnjakom*. I tu poznaju instituciju *redi*.

Zbog toga broj ovaca, dakle i stoke uopće, znatno je veći: 50 do 100 ovaca, koza također može biti znatan broj (20 do 30), broj je krava znatno manji u usporedbi s višim selima (1 ili 2), konja ima malo ili ih uopće nema (umjesto njih upotrebljavaju mule), a uzgajaju i svinje. Očekivati je da ovce upotrebljavaju za dobivanje mlijeka i mliječnih proizvoda, kao i za vunu i zbog mesa. Ovce se janje u proljeće, a kad janjci narastu dovoljno veliki, početkom lipnja, odbijaju se od ovaca. Zbog niže temperature, veće vlage i više vode, dakle i bolje prehrane, te zbog manjeg broja nametnika i insekata, ovce daju puno više mlijeka na većim nadmorskim visinama.

Zaključak

Bunjevci tijekom 17. st. naseljavaju tada pust kraj oko Senja, a stižu tu iz zapadnih Ravnih kotara i južnoga velebitskog Podgorja. Oni dolaze u kraj koji im ne daje puno izbora u pogledu oblika privređivanja: došavši kao stočari, oni će to i ostati. Malene površine obradivog zemljišta prisiljavaju ih na bavljenje stočarstvom, i to, zbog malih površina kvalitetnih livada, na bavljenje ovčarstvom, a manje i kozarstvom.

Broj je ovaca (i koza) morao biti velik, kako bi se nadoknadio manjak prehrane poljoprivrednim proizvodima za brojne ukućane. Ta se nadoknada osiguravala poglavito mliječnim proizvodima, a tek manjim dijelom i mesom. Zbog već spomenutog razloga (ovce na većim visinama, gdje su ljeta blaža, daju puno više mlijeka), te s tim u vezi, poradi nedostatka vode zbog ljetnih suša na nižim visinama, a možda i zbog nedostatka kvalitetnih pašnjaka u okolini sela - (oranice su bile pod zasadima, a livade su čuvane za košnju sijena), pribjegli su migracijskom stočarstvu. Pašnjaka za sitnu stoku doista nije nedostajalo.

Ne znamo pouzdano, ali imamo razloga pretpostaviti da su Bunjevci u krajevima gdje su živjeli prije svog dolaska u nove krajeve, uglavnom bili transhumantni stočari. Dolaskom, međutim, u nova podneblja, njihovo stočarstvo poprima oblike alpskog stočarstva, s migracijama cijelih sela na ljetna staništa zajedno s blagom.

Razlog je tomu, smatram, sljedeći: strm nagib planine smanjio je razdaljine između zimskih, nazovimo ih stalnim, naselja i ljetnih staništa. Klimatske su razlike bile znatne, premda je udaljenost između staništa i naselja bila tek oko par sati hoda, ili više. Uz to, taj je kraj bio pust, nenaseljen i neupotrebljavan, prepušten samo Bunjevcima. Zato oni, nastojeći iskoristiti svaku obradivu česticu zemlje, stvaraju sekundarna, ali posve izgrađena ljetna naselja, sela s oranicama, vrtovima i livadama, te tako u najvećoj mogućoj mjeri iskorištavaju mogućnosti koje im taj škrti krševiti kraj pruža.

Treba sada odgovoriti na pitanje o postojanju stajskog stočarstva. Premda po tipu potpuno drugačiji, vidljivo je da su stajsko i alpsko stočarstvo ovog kraja međusobno u genetičkoj vezi: oduzmemo li alpskom tipu ljetnu migraciju, dobivamo opisani oblik stajskog tipa stočarstva. Ali zašto je došlo do napuštanja ljetne migracije? Smatram da odgovor treba prvenstveno tražiti u razvoju industrijskog šumarstva u 19. st.

Premda nije posve jasno, čini se da su ljetna staništa bivala sve viša i viša, dok nisu doprla do ruba šumskog pojasa. I tada su stočari Bunjevci, u potrazi za novim obradivim površinama krčili šume i zatim tu osnivali ljetne stanove. Razvojem šumarstva u drugoj polovici 19. st. ljudi uviđaju mogućnost novog oblika privređivanja koje će im osigurati egzistenciju, te napuštaju sezonsko migracijsko stočarstvo i stalno se naseljuju u selima na višim nadmorskim visinama, gdje ima dosta šuma.

Literatura

- D. PERICA - D. OREŠIĆ, Klimatska obilježja Velebita i njihov utjecaj na oblikovanje reljefa, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 1-38.
- V. IVANČEVIĆ, 120. obljetnica osnutka "Kraljevskog nadzorništva za pošumljavanje krasa krajiškog područja – inspektorata za pošumljavanje krševa, goleti i uređenje bujica u Senju" (1878.-1998.), *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 362-366.

DIE WIRTSCHAFT DER KUESTENLAENDISCHEN BUNJEWATZER

Zusammenfassung

In diesem Artikel wird die Wirtschaft der Bunjewatzer aus dem Senjer Hinterland beschrieben, mit besonderem Rueckblick auf die Schafzucht als die typische und wichtigste Wirtschaft der kuestenlaendischen Bunjewatzer. Der Autor des Artikels versucht die Verbindung des Wirtschaftstyps mit geographischen und klimatischen Merkmalen dieser Gegend zu erklaren. Es ist zu bemerken, dass in diesem Artikel die Form der Schafzucht und der Wirtschaft aus der naecheren Vergangenheit beschrieben wird, d.h. bis zu jenem Niveau der Vergangenheit das in der Untersuchung des Terrains erreicht wurde, und nicht die heutige Form der Wirtschaft auf diesem Gebiet.

THE ECONOMY OF BUNJEVCI FROM THE COAST

Summary

The author describes the economy of Bunjevci living in the surroundings of Senj with the emphasis on the investigation of cattle-breeding as a principal and most typical occupation of Bunjevci from the coast. The author exerted himself in explaining the close links of such a type of economy and geographic and climatic characteristics of the region, accompanied by a short historical relation. It should be pointed out that the cattle-breeding and the economy, described in this article, refer to a rather near past, respectively to that level of the past to which the field researches could arrive. Meaning, the present-day economy in the region has not been referred to.